

postanowienia do nowej rzeczywistości, a również teren działania TNP wykroczył poza Wielkopolskę. Podtrzymane zostały jednak zasady w polityce stypendialnej, gdzie jak podkreśla autor „starano się przeprowadzić najstaranniejszą selekcję kandydatów przez dokładne poznanie ich stanu majątkowego, poziomu moralnego, sytuacji zdrowotnej a także poziomu przygotowania do zamierzonej edukacji, czy też dotychczasowych wyników (s. 93).

Swego rodzaju podsumowaniem pracy jest ostatni siódmy rozdział poświęcony znaczeniu działalności Towarzystwa dla Wielkopolski i kraju. TNP było główną płaszczyzną walki

z germanizacją i główną formą obrony polskości, a przez fakt przygotowania znacznej rzeszy inteligencji, rzemieślników różnej specjalności, a także fachowców wielu branż przyczyniło się do podtrzymania i utrwalenia polskości w trudnych warunkach, jakie istniały w okresie zaboru pruskiego.

Wydaje się, że książka J. Hellwiga, podnosząc tak istotne problemy, powinna stać się lekturą nie tylko wąskiego grona historyków, ale także wszystkich zainteresowanych inicjowaniem mechanizmów rozwoju, wspierania i wzbogacania polskiej nauki, oświaty i kultury.

Lucja Kabzińska

Sławomir Sztobryn, *Filozofia wychowania Sergiusza Hesse*, Łódź 1994, Uniwersytet Łódzki, ss. 223.

Recenzowana książka przedstawia filozoficzno-pedagogiczną doktrynę Sergiusza Hesse. Ten wybitny, europejskiej sławy filozof i pedagog kultury, neokantysta przez ostatnie dziesięciolecie był w Polsce, w której przebywał prawie 15 lat, nie tyle zapomniany, co niedoceniany. Wynikało to z różnych przesłanek, głównie jednak natury ideologicznej. Stąd też należy w pełni docenić pierwsze w Polsce całościowe opracowanie filozoficzno-pedagogicznej twórczości Hesse.

Ponadto o aktualności i ważności podjętej przez siebie tematyki, sam autor tak pisze: „Dzisiaj, kiedy pedagogika przeżywa kolejny kryzys, odwołanie się do doktryny tak szeroko otwartej na człowieka i jego potencjalne możliwości jest w najwyższym stopniu potrzebne. Ahistorizm współczesnej teorii wychowania z jednej strony i pogoń za zachodnimi nowinkami, często odległymi od polskiej rzeczywistości, z drugiej – stanowi argument na rzecz potrzeby badań nad wybitnymi doktrynami pedagogicznymi przeszłości. A twórczość Hesse do nich należy bez wątpienia” (s. 5); [por. (red.) H. Kwiatkowska, *Ewolucja tożsamości pedagogiki*, Warszawa 1994; (red.) F. Adamski, *Poza kryzysem tożsamości pedagogiki. W kierunku pedagogiki personalistycznej*, Kraków 1993; (red.) Z. Kwieciński, L. Witkowski, *Ku pedagogii pogranicza*, Toruń 1990].

Struktura pracy, starannie przemyślana przez jej Autora, jest logiczna i rzeczowa. Cała praca została podzielona na cztery rozdziały według kryterium chronologiczno-problemowego, tzn. każdy kolejny rozdział, jak również podrozdział odpowiada kolejnemu okresowi życia i twórczości Hesse.

Pierwszy rozdział, rozbijający się na trzy podrozdziały, to prezentacja życia i naukowego rozwoju Hesse w jego rodzinnym kraju – Rosji do momentu opuszczenia go, tj. do 1922 r. Autor dokonał rzetelnej i wnikliwej analizy filozoficznych prac Hesse, będących, jak tego dowodzi poprzez odwoływanie się do jego późniejszych pedagogicznych rozważań, prologiem do szeroko rozumianej filozofii wychowania.

Przedstawienie doktryny pedagogicznej Hesse począwszy od analizy jego filozoficznych poglądów miało swoje głębokie uzasadnienie. Autor sam stwierdził, iż abstrahowanie od nich „musiałoby w interpretacji jego doktryny prowadzić do nieporozumień i fałszywych wniosków” (s. 18 - 19). Tym samym analizując „Individuelle Kausalität” (1909) – rozprawę doktorską zawierającą główne założenia hessenowskiej metodologii i epistemologii – oraz „Filozofię kary” (1912), dowiódł neokantowskiego charakteru jego filozofii, który jednocześnie określił specyfikę jego nauki o wychowaniu. Właśnie neokantowska filozofia Hesse, co też Autor uwypukla w całej

monografii, stanowiła zarówno jej źródło jak i immanentny składnik.

Rozdział II, chronologicznie zamykający się w latach 1922-1935 – tj. w okresie emigracji berlińskiej i praskiej Hessena – dzieli się na trzy podrozdziały, których tematykę określa jego twórczość naukowa.

W podrozdziale 1 Autor zrekonstruował architekturę doktryny Hessena w oparciu o analizę *Podstaw pedagogiki* (1923), wypuklając przede wszystkim jej teleologiczny, aksjologiczny i antropocentryczny charakter. Przedstawiając warstwę merytoryczną jego doktryny, Autor równocześnie ukazał jej warstwę metodologiczną. Tym samym w pełni oddał istotę jego strukturalno-dialektycznej metody naukowej, dzięki której wszystkie zasadnicze elementy jego doktryny tworzyły strukturalno-dynamiczną całość. Jak dowodzi tego w całej monografii, metoda ta stała się znamioną zasadą – ideą zwaną przez samego Hessena ideą pełni, która nurtowała, ale jednocześnie określała całą jego twórczość. W ten sposób Autor podkreślił nowatorski wówczas charakter rozważań Hessena. Miały wpływ na niego najnowsze trendy metodologiczne w całym świecie humanistycznym.

Zależność tę Autor najwyraźniej ukazał w analizie książki *Struktura i treść szkoły współczesnej*, jak też w analizie niektórych zagadnień książki *O sprzecznościach i jedności wychowania*. Wynikało to przede wszystkim z charakterystycznej ich warstwy merytorycznej i metodologicznej.

W podrozdziale tym na szczególną uwagę zasługuje umieszczenie głównych rozważań Hessena zawartych w *Podstawach pedagogiki* w kontekście ich związku z filozofią neokantowską. Autor uczynił to na płaszczyźnie związku z a) hessenowską filozofią neokantowską, b) filozofią przedstawicieli neokantyzmu badeńskiego i marburskiego. Wątek ten przewija się przez całą monografię. Tym samym bardzo wyraźnie została przedstawiona specyfika hessenowskiej nauki o wychowaniu.

W podrozdziale 2 Autor z kolei poddał krytycznej analizie stronę merytoryczną i metodologiczną hessenowskich badań doktryn pedagogicznych, jednocześnie ukazując to, co było w nich bliskie poglądom Hessena, co stanowiło dla niego „materiał do dialektycznej obró-

bki”. Wyraźnie podkreślił, iż w konsekwencji owych badań Hessen wypracował stanowiska, które „wychodziły poza” autorów analizowanych przez niego doktryn. Na podstawie własnych krytycznych porównań Autor określił, na czym polegało i czego dotyczyło owe hessenowskie „wychodzenie poza”, czyli przedstawił jego dialektyczną metodę, którą posługiwał się w budowaniu własnej doktryny. Tym samym S. Szobryn rozszerzył bazę źródłową nauki o wychowaniu Hessena jak również „dookreślił” jej osobliwy merytoryczny i metodologiczny charakter.

Tak jak pedagogika ogólna, teoria wychowania i historia doktryn pedagogicznych, tak i pedagogika porównawcza, jak tego dowodzi Autor, stanowiła kolejne ogniwo doktryny pedagogicznej Hessena. Stąd też przedmiotem analizy w podrozdziale 3 są dwie główne prace z tego zakresu – *Kritische Vergleichung des Schulwesens der anderen Kulturstaaten* (1928) i *Szkola i demokracja na przełomie* (1932). Autor zrekonstruował główne płaszczyzny hessenowskiej krytycznej analizy nowoczesnych wówczas tendencji w oświacie, jak i ich wypaczeń. Zaznaczył, iż jej konsekwencją było wypracowanie przez Hessena, w myśl oświatowej ideologii neoliberalnej, zasad stanowiących treść jego filozoficzno-pedagogicznych poglądów na wychowanie.

Jak wynika z całości badań S. Szobryna nad twórczością Hessena, istnieje ścisły jej związek z podstawowymi tezami neoliberalizmu. Np. jego teoria jednolitej szkoły pracy, którą Autor monografii przedstawił przede wszystkim w kontekście analizy w/w książek, jak również w kontekście analizy *Struktury i treści szkoły współczesnej*, pozostawała w zgodzie z zasadą dynamicznej wolności, równości, „solidaryzmu społecznego” itp. Tym samym ponownie wyeksponował nowoczesny, postępowy charakter badanej przez siebie doktryny, na który wpływ miały z jednej strony ówczesne prądy i kierunki filozoficzno – społeczne, z drugiej natomiast – własne przekonania jej twórcy.

Rozdział III chronologicznie obejmuje pierwszy okres pobytu Hessena w Polsce – tzw. okres warszawski, zamykający się w latach 1936 – 1939.

W podrozdziale 1 Autor dokonał rekonstrukcji głównych grup zagadnień stanowiących

przede wszystkim treść kolejnych książek Hessena – *O sprzecznościach i jedności wychowania. Zagadnienia pedagogiki personalistycznej* (1939). Na bazie porównania ich z rozstrzygnięciami sformułowanymi głównie w *Podstawach pedagogiki i Filozofii kary* bardzo wyraźnie ukazał dialektyczną ciągłość twórczości Hessena, jej ewolucję, wewnętrzną dynamikę i logikę. Z drugiej strony Autor uchwycił i precyzyjnie określił zasadnicze idee, czy też przewodnią myśl doktryny Hessena jako określonej całości. Jak wynika z badań S. Szobryna, Hessen permanentnie rozbudowywał główne problemy – zagadnienia swojej doktryny na zasadzie przecięcia ich wcześniejszych rozwiązań przy jednoczesnym zachowaniu owej myśli przewodniej.

Treść podrozdziału 2 wyznaczyły przede wszystkim główne problemy *Struktury i treści szkoły współczesnej* w której Hessen rozwinął swoją koncepcję jednolitej szkoły pracy od strony dydaktyki. Stąd też Autor poddał analizie ograniczoną strukturę tej szkoły wynikającą z nadrzędnej zasady konkretnej całości, posiadającej, jak tego dowiódł, również ograniczony charakter, tak jak wszystkie inne zasady w doktrynie Hessena. Analizą objął także zadania dla poszczególnych stopni tej szkoły. Jak już wcześniej zaznaczyłam, w podrozdziale tym Autor bardzo wyraźnie ukazał związek hessenowskiej doktryny z tezami neoliberalizmu, który ponadto łączył z jego neokantowską filozofią.

W podrozdziale 3, biorąc na warsztat kolejną książkę Hessena – *Pedagogikę rosyjską XX wieku* oraz artykuły pozostające w jej kręgu tematycznym, Autor dokonał wiernej rekonstrukcji jego analizy rosyjskiej teorii pedagogiczno-filozoficznej. Jednocześnie podkreślił, jak głęboko i wszechstronnie została prześlana jego doktryna. Przedstawiając jej autoanalizę, której Hessen dokonał w tejże książce, zaznaczył, iż na szczególną uwagę zasługuje próba wyjścia Hessena poza własną wersję pedagogiki kultury. Z treści monografii S. Szobryna wynika, iż dokonał on tego również w *Sprzecznościach i jedności wychowania*. Jego zdaniem, co też w mistrzowski sposób ukazał w swojej pracy, wynikało to z dialektycznego wymiaru jego życia i ogromnego krytycyzmu.

Rozdział IV to prezentacja działalności i twórczości ostatnich lat życia Hessena, tj. do 1950 r. – okres II wojny światowej i tzw. okres

lódzki. Autor dokonał tutaj także ogólnej charakterystyki jego doktryny w kontekście jej najważniejszych cech, które jednocześnie posiadają moc aktualności, jak też i oryginalności.

W podrozdziale 1 (okres wojny) Autor wyraźnie zaznaczył, iż m. in. pod wpływem sytuacji społeczno-polityczno-kulturalnej w ówczesnej Europie, w twórczości Hessena dokonano się przesunięcie problematyki naukowej; w okresie tym, jak i w ostatnich pięciu latach jego życia, dominowały zagadnienia ekonomii i prawa. Jednocześnie z prac najbliższych duchowi jego doktryny analizie poddał esej pt. *Cnoty platońskie i ewangeliczne*, który w istocie, według niego, stanowi wykładnię hessenowskiej teorii wartości. Stąd też jego szczególne znaczenie w badaniu całokształtu twórczości Hessena. Jego zdaniem esej ten stanowi kolejny i jednocześnie bardzo istotny dowód potwierdzający związek Hessena z neokantyzmem badeńskim (wyraźnie ukazał go analizując zagadnienie wartości przy omawianiu przede wszystkim *Podstaw pedagogiki*, a dokonał tego porównując poglądy Hessena z poglądami neokantystów badeńskich). Na szczególną uwagę zasługuje tutaj ukazanie powiązań pomiędzy wypracowaną przez niego teorią wartości a helleńską etyką, zwłaszcza platońską, oraz z etyką chrześcijańską, jak również jej reminiscencji na terenie jego filozofii wychowania.

W podrozdziale 2 Autor przedstawił twórczość i działalność naukową oraz społeczną ostatnich lat życia Hessena. Oscylowały one przede wszystkim wokół zagadnień życia społecznego i jego organizacji w duchu liberalizmu demokratycznego. Jak dowodzi tego Autor, w tym kontekście pozostają jego prace napisane na zamówienie UNESCO jak też czasopism zagranicznych – głównie angielskiego „Year Book of Education”. Na podstawie analizy tych prac Autor ponownie przekonuje czytelnika o niezmiennych w twórczości i życiu Hessena podstawach filozoficznych, jak również o ich organicznym charakterze, wciąż nowym ich zastosowaniu w podejmowanych przez niego rozważaniach z różnych dziedzin.

Ponadto, ze względu na charakter działalności Hessena w okresie wojny, jak i po jej zakończeniu, Autor bardzo mocno wyeksponował w tym rozdziale jego obraz jako wszechstronnego, „prawdziwego” naukowca, prawego

człowieka, kierującego się w swoim życiu zasadą CARITAS i EROS – będącymi jednocześnie głównymi zasadami jego doktryny.

Natomiast w podrozdziale 3, wychodząc ze słusznego założenia, iż „antropocentryczne i personalistyczne nastawienie pedagogiki jest czymś niezbywalnym” (s. 193), Autor wyróżnił te składniki doktryny Hessena, które z jednej strony wyznaczyły jej strukturę, z drugiej – szczególnie wyrażały jej antropocentryczne nastawienie. Reasumując, zdaniem Autora, aktualność ogólnej orientacji doktryny Hessena dotyczy przede wszystkim:

- strukturalno-systemowego jej charakteru,
- metody dialektycznej, którą posługiwał się,
- obrony koncepcji człowieka autonomicznego i autentycznego, a co za tym idzie obrony pedagogiki otwartej, niedyrektywnej, nieadaptacyjnej, zorientowanej na dialog i partnerstwo, wyzwalanie, wspieranie i kierowanie (por. ze współczesnymi postulatami w dziedzinie pedagogiki),
- aksjologiczno-personalistycznego jej wymiaru,
- perspektywicznego charakteru – syntezy stałości i zmienności.

S. Szobryn dał w swojej monografii pełną i wszechstronną rekonstrukcję filozoficzno-pedagogicznej doktryny Sergiusza Hessena, jej wyjaśnienie i interpretację zgodne z jej duchem. Jako pierwszy z nielicznej grupy badaczy tej doktryny, jednoznacznie połączył neokantyzm Hessena z jego pedagogiką kultury. Tym samym jego badania nad twórczością Hessena posiadają oryginalny i zupełnie nowatorski charakter. Stąd też jego analiza sięga „filozoficznego filaru” hessenowskiej doktryny – jej przesłanek epistemologicznych, metodologicznych, aksjologicznych i antropocentrycznych – dając w konsekwencji całościowe jej wyjaśnienie i interpretację. Jednak by mogły być one adekwatne do myśli Hessena, musiały mieć również charakter filozoficzny. Tym samym świadczy to o bardzo dobrej znajomości Autora historii filozofii jak również historii doktryn pedagogicznych, a co za tym idzie i o wytrawnym poruszaniu się na ich gruncie.

Autor monografii uchwycił najważniejsze tendencje w rozwoju twórczości Hessena, na którą składały się przecież rozważania z kilku dziedzin – filozofii, pedagogiki jako nauki, tele-

ologii wychowania, dydaktyki ogólnej, pedagogiki porównawczej, filozofii prawa, etyki, oświatone ponadto neoliberalnym światopoglądem. Dowiódł, iż cała twórczość jego była zintegrowana jednolitą filozofią, naczelną ideą – ideą podmiotowości i wolności. Tym samym przedstawił tę twórczość jako uporządkowaną, zachowującą wewnętrzną logikę CAŁOŚĆ, podlegającą jednocześnie dialektyce rozwoju. W konsekwencji Autor ukazał doktrynę o niezmiernie dużym ładunku optymistycznym – z wiarą w wolną i twórczą „sprawność” człowieka. Z drugiej strony, uwypuklając jej dialektyczny, dynamiczny, otwarty i uniwersalny charakter, podkreślił jej walor prognostyczny. Bowiem, jak wynika z treści monografii, hessenowska koncepcja edukacji, na wskroś humanistyczna, stanowiła część składową jego wizji przyszłości. To właśnie w antropocentryczno – prognostycznym charakterze tej doktryny widzi Autor jej aktualność.

Jednocześnie Autor prześledził i opracował główną linię naukowego rozwoju Hessena, która zarówno w układzie diachronicznym jak i synchronicznym przebiegała od filozofii poprzez prawo do pedagogiki. W wyżej wymienionych układach zostały zbadane także główne elementy strukturalne jego doktryny pedagogicznej. Doprowadziło to Autora m. in. do stwierdzenia, iż pod względem formy dążyła ona do uchwycenia ostatecznych, transcendentnych, uniwersalnych przesłanek procesu wychowania, natomiast pod względem treści – do całościowego ogarnięcia głównych teoretycznych i praktycznych problemów pedagogiki pierwszej połowy XX wieku.

Dzięki bardzo skrupulatnej wewnętrznej i zewnętrznej analizie strukturalnej i porównawczej doktryny Hessena, Autor szczególnie podkreślił te jej aspekty, które wyrażały ówczesnego „ducha czasu”, były oryginalne i nowoczesne. Wiele z nich, jak sam tego dowodzi, jest aktualnych i oryginalnych po dzień dzisiejszy. Świadczy to niewątpliwie o erudycji Autora monografii, jak i krytycznym nastawieniu do przedmiotu własnych badań.

Na szczególną uwagę zasługuje przedstawienie postaci Hessena. Sam Hessen pisał, iż chcąc w pełni ukazać czyjąś biografię, istotnym jest, aby uchwycić i zbadać zgodność faktycznej linii postępowania z wytyczoną linią

powinności. Sądzę, iż Autor z niezwykłą intuicją i wyczuciem zastosował owo zalecenie. W konsekwencji dał on obraz Hessena jako dynamicznej, bogatej duchowo, wszechstronnej, twórczej, krytycznej, ale przede wszystkim odpowiedzialnej i wolnej osobowości.

Reasumując, recenzowana monografia zasługuje na szczególną uwagę i pełne uznanie. Stanowi ona bowiem, zarówno w swej warstwie merytorycznej jak i metodologicznej, bezsporny i bardzo cenny wkład w rozwój badań nad historią myśli pedagogicznej.

Anna Walczak

Noty

***Album studentów Akademii Zamojskiej (1595-1781)*, oprac. H. Gmiterek, Archiwum Dziejów Oświaty, t. 11, red. K. Bartnicka, Warszawa 1994, ss. 604.**

W kolejnym tomie wydanym przez Instytut Historii Nauki PAN otrzymaliśmy cenne źródło do badania dziejów oświaty okresu staropolskiego – album wpisów Akademii Zamojskiej. Sprzyjała tej publikacji rocznica powstania uczelni. Mija bowiem już okrągłe 400 lat od czasu powołania do życia przez kanclerza Jana Zamoyskiego szkoły, której zadaniem było przygotowanie młodzieży szlacheckiej do działalności dla dobra Rzeczypospolitej. W 1594 roku papież Klemens VIII zezwolił na powołanie szkoły, w roku następnym natomiast – 15 marca 1595 uroczystie otworzono Akademię. Przez mury tej szkoły przewinął się cały szereg ważnych dla naszych dziejów osób.

Księgę wpisów prowadzono w Zamościu od początku istnienia szkoły, wpisywano do niej wszystkich uczniów szkoły. Na przestrzeni lat 1595-1781 zaledwie przez około 30 lat nie prowadzono albumu. Łącznie wpisano 10552 osoby. Przez większość czasu nie podawano do jakiej klasy należała dana osoba, wpis świadczył po prostu o rozpoczęciu nauki w szkole. Podawano imię i imię ojca, nazwisko i pochodzenie terytorialne (województwo, powiat, diecezja lub po prostu kraj, rzadziej nazwę miasta

lub wsi). Niekiedy podawano wysokość wpisu, adnotację o złożeniu przysięgi, a od 1697 roku – pochodzenie społeczne i stan ucznia; sporadycznie wiek, wyznanie, liczbę lat w danej klasie itp.

Wśród uczniów przeważała młodzież plebejska, udział szlachty sięgał kilkanaście, niekiedy więcej procent.

Publikacja składa się ze wstępu zawierającego podstawowe wiadomości o dziejach Akademii, o samym Albumie i jego zawartości, studentach w jego świetle. Następnie zamieszczony jest spis rektorów Akademii, zestawienie ilości studentów w poszczególnych latach, wykaz promocji z podziałem na doktoraty filozofii, obojga praw, teologii, magisterium filozofii, bakałareat sztuk wyzwolonych, notariaty publiczne i apostolskie. Zasadniczą część stanowi album studentów. Uzupełnieniem jest indeks osób i nazw geograficznych oraz ilustracje związane z dziejami Akademii.

Publikacja ta stanowi cenne źródło do badania dziejów okresu staropolskiego. Przede wszystkim do badania dziejów wychowania, ale również do badań biograficznych. Pomaga analizować oddziaływanie szkoły na społeczeństwo.

Dorota Żołądź